

VILÁG- TÖRTÉNET

14. (46.) évfolyam 2024. 2.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **ÁRVAI TAMÁS KRISTÓF**
INFORMÁCIÓS HASZON VAGY VESZTESÉG?
- **FELFÖLDI SZABOLCS**
EGY ÁSATÁS A 15. SZÁZADI SELYEMÚTON?
- **SZÁSZ GÉZA**
UTAZÁSI LÁZ, INFORMÁCIÓÉHSÉG, ISMERETKÖZVETÍTÉS
- **KOVÁCS JANKA**
TECHNOLÓGIAI UTAZÁS ÉS ELMEÜGYI REFORM
- **MIHÁLYI DOROTTYA**
GYARMATI PROPAGANDA ÉS ELHALLGATOTT INFORMÁCIÓ
- **Z. KARVALICS LÁSZLÓ**
A VENDÉGBARÁTSÁG INTÉZMÉNYÉTŐL A SZELFITURISTÁKIG
- **SZEMLE**
SZABÓ-GAJMER BERNADETT, STRÓBL ERZSÉBET,
GORZÁS BENJÁMIN, DEMETER GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Az utazások, az utazók és az utazási irodalom világa információtörténeti nagytéma alatt (Z. Karvalics László – Szabó-Gajmer Bernadett)	175
<i>Tanulmányok</i>	
Árvai Tamás Kristóf: Információs haszon vagy veszteség? II. Sarrukín asszír király i. e. 714-es urartui hadjáratának értelmezési családjai	185
Felföldi Szabolcs: Egy ásatás a 15. századi Selyemúton?	
Giosafat Barbaro tanai kalandja és információtörténeti hozadéka	215
Sulyok Anita: Úton, útfélen. Giacomo Casanova helyváltoztatásainak információs hozadéka	231
Szász Géza: Utazási láz, információéhség, ismeretközvetítés. Francia utazók a reformkori Magyarországon	241
Kovács Janka: Technológiai utazás és elmeügyi reform. A pszichiátriai intézményesülés lehetőségei és mintái a 19. századi Magyarországon	257
Mihályi Dorottya: Gyarmati propaganda és elhallgatott információ a 19. század végi észak-afrikai útleírásokban	283
Z. Karvalics László: A vendégbarátság intézményétől a szelfituristáig. Az utazás szerepe a tudás makroközösségi akkumulációjában	299
<i>Szemle</i>	
A <i>Viatica</i> az utazástörténetre szakosodott folyóiratok között (Szabó-Gajmer Bernadett)	317
Moszkóvia rövid története (Stróbl Erzsébet)	320
Luther a protestáns emlékezetkultúrában. Luther-émlékművek 1817–1917 között (Gorzás Benjámin)	323
Regionális és nemzeti struktúrák Közép-Európában (Demeter Gábor)	326

Jelen számunkat Z. Karvalics László és Szabó-Gajmer Bernadett szerkesztette

Regionális és nemzeti struktúrák Közép-Európában¹

A kolozsvári Magyar Történeti Intézet legújabb évkönyve egy új szemléletű, a szűkebb régiók fejlesztésének kérdését vizsgáló írásokat magában foglaló számmal jelentkezett. A kötet alcíme is előrebocsátja a téma sokszínű megközelítését. Az első tanulmány kihívás a kötet címével szemben, hiszen Lönhárt Tamás éppen azt vizsgálja, hogy Magyarország (és Románia) melyik nagyrégió része, és ez hogyan változott az időben (illetve hogyan változtak maguk a fogalmak), valamint azt tekinti át, hogy az utókor – elsősorban az emlékezetpolitika – mikor, melyik fogalmat találja adekvátnak a térség leírása szempontjából. Így például a Köztes-Európa fogalom mögött a Pángermán Szövetség, majd Friedrich Naumann Mitteleuropa-terve áll, s bár a fogalomhoz fűződő negatív konnotáció halványodni látszik (Halford Mackinder Heartland–Rimmland geopolitikai koncepciójának közismertté válása óta), említése a történeti munkákban mégis félreértéseket szülhet, még akkor is, ha a fogalmat használnak valójában Szűcs Jenő (elsősorban a Kelet-Európához tartozásunkkal szemben megfogalmazott) *Vázlat Európa három történeti régiójáról* című műve jár a fejében. Vannak jelenleg is olyan történészek, akik Magyarországot – az 1945 utáni éra örökségeként – ma is Kelet-Európaként tárgyalják. Magyarországot Közép-Európa részének tekinteni nemcsak a jelenleg hivatalos földrajzi kánon miatt téves, de történész szemszögből sem semleges konnotációjú a tartalom, mivel az 1920 utáni európai politikai rendszerben a franciák hívták így a Magyarországot is magában foglaló, az Osztrák–Magyar Monarchia romjain kialakult régiót. Ezzel szemben a ma „leginkább” elterjedt Kelet-Közép-Európa fogalom a britek szóhasználata ugyanezen korból. A britek ugyanakkor a Balkán területét – amelybe Magyarország nem tartozott bele – a Délkelet-Európa kifejezéssel illették 1920–1945 között (ezt a németek is átvették, esetükben viszont a fogalom mai értelmezésébe Magyarország is beletartozik).

Nemcsak a fogalomhasználat fontos Lönhárt szerint, de az is, hogy az utókor mit emel ki a térség jellegzetességeiből. 1989 után először Adam Czartoryski, Aurel Popovici, Kossuth Lajos, František Palacký föderációs tervei élveztek nagy népszerűséget, ami a térség népeinek együttműködési készségét volt hivatott kiemelni és propagálni, pár év múlva viszont már Andrassy Gyula, Apponyi Albert és Tisza István kapcsán a germán és szláv tenger közé szorult magyarság döntését (vagyis a németek választását) a belső instabilitással indokolták. Az 1918–1920-as események százéves évfordulója idején, 2018–2020-ban született munkák már a föderatív megoldások esélytelenségére hívják fel a figyelmet az egymást kioltó antagonisztikus nemzeti törekvések hangsúlyozásával (L. Balogh Béni). Lönhárt részletesen elemzi az egy évszázaddal korábban történtek kapcsán szélsőséges nézeteket hangoz-

¹ Erdélyi Évszázadok. A kolozsvári Magyar Történeti Intézet évkönyve VII. Közép-Európa. Regionális és nemzeti struktúrák, elitök, emlékezetpolitika. Kolozsvár, Egetemi Műhely Kiadó, 2022. 356 p.

tató Schmidt Mária és Gulyás László nézeteit, akiknek művei nyelvi asszociációik révén (trianoni trauma) a „destruktív történetírói iskola” képviselői.

Nagy Róbert Miklós tanulmánya az Osztrák–Magyar Monarchia modernizációjáról világos logikus szerkezete mellett alapgondolata miatt érdemel figyelmet – az ország nemzetközi politikai állásfoglalását jelentősen meghatározta, hogy ki biztosított a tőkeszegény államnak kedvező hitelt. 1890 előtt a franciák is a porondon voltak, 1910 után viszont már teljesen beszűkült a mozgástér, és a modernizációhoz külső erőforrást csak a németek adtak, bár akkor már ők is kedvezőtlen feltételek mellett, a balkáni államokkal azonos szinten kezelve a térségben riválisnak tekintett Monarchiát. A modernizáció előfeltételeként tárgyalja a szerző a régi jogi keretek lebontását és az újak felépítését. E tekintetben állásfoglalása a neoabszolutizmus vonatkozásában egyértelmű, pozitívnak tekinti azt, miként a liberális gazdaságpolitikát is, melyet az 1873-as válság után váltott fel a nagyobb állami szerepvállalás. Kiemelten foglalkozik az egységes belső piac megteremtését és a külpiacokra való kijutást lehetővé tevő állami vasutak mellett a helyi érdekű vasútépítéseket ösztönző kedvezményekkel, majd ezeket az ipartámogatás kapcsán részleteiben is elemzi. Felhívja a figyelmet arra, hogy az első pár száz nagyüzem mintegy fele szeszgyár volt. A szeszgyárak aránya 1910 körül szorult 10 százalék alá az új alapítású gyárak között. Hasonlóképpen, az állami beavatkozás szemszögéből tárgyalja a vízrendezést és a világpiacon nyíló kapu, Fiume fejlesztését. Kitér az állam regionális politikájának gyökereire, a székely és a ruszin akcióra (mindezek a hangsúlyok azért fontosak, mert 30 oldalban óhatatlanul szelektálni kell, így a felvetett témák mind speciális hangsúlyt kapnak, rámutatva, hogy a mai erdélyi történetírás mit tart kiemelendőnek – például a regionális politikát).

Hunyadi Attila Gábor tanulmánya arra keresi a választ, hogy transznacionális, nacionális (centralizált) vagy szubnacionális (decentralizált) szinten valósíthatók-e meg jól a funkcionális közmunkaprogramok és beruházások, és hogy politikai vagy gazdasági közösségek hajtják-e ezeket inkább végre. A szerző fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a mai Európai Unió gyökerei jócskán 1945 előtt keresendők, és a kontinuitás megfigyelhető a főbb szereplőket illetően is (Jean Monnet, Albert Thomas, David Mitrany). Az 1920-as rendezések által megnövelt határhosszt és a protekcionizmus lendületét ellensúlyozandó, a transzeurópai infrastrukturális hálózatok kiépítését már a Népszövetség (és annak szervezetein keresztül a már említett személyek is) is szívéen viselte, a ma E 60-asként ismert európai főútvonal például már 1945 előtt kiépült, helyettesítendő a Berlin–Bécs–Budapest–Belgrád–Bagdad vasutat. Ugyanígy egyes nemzeti érdekeket szolgáló intézkedések is – mint a Bánát és Olténia vasúti összeköttetése, vagy Bukovina és Erdély összekapcsolása román oldalról, majd a magyar stratégiai érdekeket szolgáló Déda–Szeretfalva vasút – egybevágtak az összeurópai érdekekkel és fejlesztési koncepciókkal (utóbbi vasútvonal ma is fontos, nemcsak a vasúti összeköttetés nélkül visszaszerzett Észak-Erdély és Magyarország viszonylatában volt az).

Toth Szilárd tanulmánya társadalomtörténeti vonatkozású: a magyar kulturális elit mozgásdinamikáját elemzi az 1920 utáni Erdélyben Karády Viktor több országra kiterjedő projektjének részeként. A Magyar Életrajzi Lexikon adatai alapján statisztikai módszerekkel azt vizsgálja – diagramokon és egyedi példákon is bemutatva –, hogy kik (és miért) hagyták el Erdélyt az impériumváltás következményeképp. Elemzi a hivatalnokok, egyetemi oktatók, tudósok, művészek, egyháziak és az agrárelit képviselőinek eltérő helyzetét (a román állam a tudósok között jobban megtúrta a magyarokat, mint az egyetemeken, ahol a jövő generációjának nevelése-oktatása folyt), továbbá azt is, hogy ki hová ment „Erdély után”, illetve ki hol hunyt el.

Fodor János Bernády György személyén keresztül vizsgálja Marosvásárhely és a Székelyföld regionális fejlesztéspolitikáját 1920 előtt és után. Bernády volt, aki kitalálta a „Marosvásárhely Székelyföld fővárosa” cégért, ami máig meghatározza gondolkodásmodunkat. Az ő politikai és gazdasági tőkévé transzformált kapcsolati hálója éppúgy a vizsgálat része, mint politikai pályafutása (polgármester, képviselő, főispán, majd 1920 után szenátor, sőt egyedüli magyarként az 1920 előtti vezetői elitből visszatért korábbi nagysága színhelyére: újra Marosvásárhely polgármestere lett a város magyarságának politikai megosztottsága ellenére). A tanulmány másik rétegét a hatalomátmentési technikák és a konfliktusforrások elemzése adja, a harmadikat pedig a politikai és a gazdasági hatalom viszonya (Bernády 1920 után gazdasági tisztségeinek is betudhatóan tudott visszatérni a politikai porondra, 1920 előtt pedig a fejlesztési irányokat nagyban meghatározták gazdasági érdekeltségei, illetve fordítva is, a fejlesztett területen vagy szektorban igyekezett maga is pozícióhoz jutni gazdasági szövetségesei révén).

A Közép-Európa-blokkot Körmendi Tamás középkori tematikájú írása zárja, mely különben sokkal nagyobb jelentőséget nyert volna, ha az Évforduló rovatba írt, nem rövid, Zsoldos Attila jegyezte tanulmány elé kerül. Körmendi Tamás – Imre király és testvére, András többszöri vizsályát elemezve az 1196–1200 közötti években – a Kölni Királykrónikára alapozott történelmi konstrukciók hitelességét vizsgálja a korból viszonylag jelentős számban fennmaradt dalmáciai oklevelekkel való összevetésben. Álláspontja szerint az 1197-es csata helyszíne arra utal, hogy Imre volt az, aki András növekvő horvát-szlavón hatalma ellen fellépett, de veresége ellenére Imre sem szorult ki a Drávától délre lévő országrészből, míg az 1199-es rádi csatában aratott nagy győzelme ellenére a külföldi, osztrák és pápai nyomásgyakorlás miatt Imre nem tudta érvényesíteni az erőfölényét, mi több, jobban kiszorult a térségből, mint a korábbi vesztes csata után.

Zsoldos Attila tanulmánya az Aranybulla okairól, tartalmáról, következményeiről eddig igaznak vélt ismereteinket és a tankönyvekben is meggyökeresedett állításokat zúzza szét kitűnő forráskezeléssel, zseniális, logikus érveléssel. Állítása szerint téves az a felfogás, mely szerint András szorult helyzetében, a szervienseket és főúri ellenzékét lecsillapítandó, az ő nyomásukra adta volna ki a törvényeket, melyek a királyi hatalom gyengüléséről tanúskodnak az ellenállási záradékkal együtt. Zsoldos szerint mind a királyi birtokpolitika, mind a pénzügypolitika arra utal, hogy valójában a király sikeresen szorította vissza a hatalmát és jövedelmét veszélyeztető csoportosulásokat, és ezt a viszonyt az Aranybulla törvényeivel szentesíteni is tudta, sőt a helyzet 1231-ben, a király számára a nemzetközi nyomás miatt kedvezőtlené vált légkörben sem változott lényegesen – csak az egyház tudott kedvezményeket elérni. A tanulmány vélhetően válasz az Aranybulláról a közelmúltban állami támogatással készült filmre, annak kíván görbe tükröt mutatni.

A kötet a Közép-Európa-blokkon kívül még több tanulmányt is tartalmaz. A Műhely rovatban Bognár György Kissárosi Sárosi János karrierjének vizsgálata során bemutatja a felemelkedés lehetőségeit (a generális perceptorból, főadószedőből előbb a „Számvevőszék” egyik tagja, majd portai követ lesz), a hatalmi elithez való lojalitást (az Apafi Mihály politikáját támogató Teleki Mihály embereként), az unitárius elit helyzetét (az elit csak az unitárius viszonyokhoz képest értendő, Sárosi János erdélyi viszonylatban kisbirtokos volt), a pozíció átmentésének lehetőségét impériumváltás esetén (vezető tisztviselő maradt a Habsburguralom idején is unitárius volta ellenére), továbbá a levéltári kutatás módszertanának sajátosságait és nehézségeit névazonosság esetén (Pókai Sárosi János). Sárosi Jánosnak Erdély portai küldöttjeként olyan feladatokat kellett megoldania, mint a Béli-féle felkelés bukása után Isztambulba menekült felkelők álkövetének, Paskó Kristófnak a háttérbe szorítá-

sa, a Habsburgokkal való megegyezést deklaráló kercesorai szerződés következtében érkező Habsburg-hadak erdélyi otlétének kimagyarázása, Thököly Imre mint erdélyi fejedelmi jelölt távoltage, vagy az 1683-as Bécs elleni ostromból való „elkésés” legitimálása stb.

Buczko József tanulmánya Budapest román megszállását vizsgálja a sajtó tükrében. Mivel a magyarországi lapokat a megszálló erők erősen cenzúrázták, és azok gyakran üres oldalakkal jelentek meg, a román napilapok bővebb híreket közöltek, így több információt nyújtanak, de nem megbízhatóbbak, erőteljes a propaganda szerepe a sajtóban. A sajtó a román fél politikai céljainak megismerésére alkalmas, de a román erők budapesti fogadtatására és tevékenységére vonatkozó hasábnak semmi köze a valósághoz. A román politikai félelmek mindenesetre jól kirajzolódnak, például egy lehetséges román–magyar perzonál- vagy reálunió kapcsán, aminek megvalósulása a magyar elem túlsúlyához vezetne.

Nagy Eszter tanulmánya a Zsenyeyi Nemzetközi Ipari Formatervező Műhelyről megállapítja, hogy míg a szocialista dizájnintézmények valóban technicista szemléletűek voltak, a művészeti irány képviselői háttérbe szorultak, a Zsenyeyi Műhely alternatívát jelentett a művészeti szemléletű formatervezők összefogásával, valamint a funkionalista és a művészeti szemlélet közelítésével.

A Műhely rovatot Angyal Olívia tanulmánya zárja a várostörténeti könyvek illusztrációiról. Megállapítja, hogy a 2000 óta Erdélyben megjelent 131 illusztrált gyermekkönyv közül 21 volt történeti tárgyú, s ezek közül több kiadványt részletesebb vizsgálat alá vett. A szerző a *Kincses képeskönyv* kilenc kötete mellett a *Kolozsváros. Milyen város?* című sorozatot elemezte a kompozíció, a kép és a szöveg összhangja és kontextusa, a képszimbolika, az illusztrációk színekben tükröződő hangulatvilága és az illusztrációs technika szempontjából. Gyakorló apaként mindenképpen kiemelném az ilyen foglalkoztató jellegű kötetek pedagógiai-kulturális jelentőségét.

Demeter Gábor*

* A szerző a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., demeter.gabor@abtk.hu).

CONTENTS

Travels, Travellers and Travelogues: under Information History Magnifying Glass (László Z. Karvalics – Bernadett Szabó-Gajmer)	175
---	-----

Studies

Tamás Kristóf Árvai: Information Gain or Loss? The Interpretation Families of Sargon's II of Assyria Urartian Campaign (714 BC)	185
Szabolcs Felföldi: An Excavation on the 15 th Century Silk Road? Giosafat Barbaro's Adventure in Tana	215
Anita Sulyok: On the Road, by the Road: The Information Yield of Giacomo Casanova's Changes of Location	231
Géza Szász: Exploring Fever, Thirst for Information, Transmission of Knowledge: French Travelers in Hungary during the Reform Era	241
Janka Kovács: Technological Travel and Mental Health Reform: The Possibilities and Models of Psychiatric Institutionalization in Nineteenth-Century Hungary	257
Dorottya Mihályi: Colonial Propaganda and the Role of Concealment in Late 19 th Century North African Travelogues	283
László Z. Karvalics: From Xenia (Hospitalitas) to Selfie-Tourists: The Role of Travel in the Macrocommunity-Level Accumulation of Knowledge	299

Book Reviews

<i>Viatica</i> among the Journals Specialising in Travel History (Bernadett Szabó-Gajmer)	317
John Milton's <i>A Brief History of Moscovia</i> (Erzsébet Stróbl)	320
Luther in the Protestant Cultural Memory: Luther Monuments 1817–1917 (Benjámín Gorzás)	323
Regional and National Structures in Central Europe (Gábor Demeter)	326

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN** |

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Petőfi
Kulturális
Ügynökség